

Äldre invandrare: från teori till praktik

av Owe Ronström

1. Teoretiska perspektiv

När och varför började västeuropeiska och amerikanska forskare intressera sig för äldre invandrare? Med vilka teorier har de studerat dem?

I huvudsak är forskningsfältet äldre invandrare en produkt av 1980-talet. Då började gerontologer i allt högre grad betona åldrandets heterogenitet, samtidigt som etnicitetsforskare började uppmärksamma skillnader mellan olika åldersgrupper. En orsak är det starkt växande intresset för minoriteter och etnicitet i USA i slutet av 1960-talet (Barresi 1990). Markides (1982) menar att orsaken till att också forskarna alltmer växande intresse för minoriteter till stor del står att finna i politiska förändringar med grund i 1960-talets amerikanska debatt om medborgarrätt och minoriteters status. I takt med att minoritetsgrupper tog plats på den politiska arenan, ökade forskarnas möjligheterna att få anslag för forskning om dem, vilket också kom att inkludera gamla människor av olika slag. Kramer & Barker (1994) menar att en ytterligare orsak till forskarnas växande intresse kan sökas i den då starkt ökande immigrationen till USA från länder med ickevit befolkning.

Hur det nu än var blev etnicitet och ålder en het politisk fråga på federal nivå i USA i samband med "The White House Conference on Aging" 1971. Mot slutet av decenniet hade intresset växt så mycket att man kunde sammankalla också en nationell forskarkonferens om etnicitet och åldrande vid University of Maryland. Den resulterade i antologin *Ethnicity and aging* (eds. Gelfand & Kutzik 1979), en av de första i en lång rad böcker på detta tema. (Gelfand & Barresi 1987:XIII).

Numer finns en omfattande litteratur om äldre invandrare i de stora invandrarländerna, USA, Kanada och Australien. Över 1000 arbeten listades i en amerikansk bibliografi redan 1984, de flesta om färgade och "Hispanics" (Murguia, Schultz, Markides & Jansson 1984). Sedan dess har antalet mångdubblats. (Några viktigare verk finns listade i Barresi 1990.) Också i Europa växer forskningsfältet mycket snabbt.

Forskningen har tagit olika inriktning i de olika länderna, vilket kan förklaras av skillnader i samhällsstruktur, invandrar- och socialpolitik (jfr Gelfand & Barresi 1987: XIV). Någon etablerad term för forskningsfältet finns ännu inte. Vissa amerikanska forskare, tex Barresi, har lanserat "ethnogerontology", men utan större framgång (Green 1989:337). Här ska jag i fortsättningen använda "äldre invandrare".

Litteraturen om äldre invandrare är omfattande och svåröverskådlig. Ändå kan några generella konstateranden göras. Det första har hämtats från den amerikanske forskaren Kyriakos Markides. I en översikt från 1987 över forskning kring äldre och minoriteter i USA skriver han att även om forskarna själva är övertygade om att etnicitet har betydelse för åldrandet, så har de haft svårigheter med att övertyga andra om det (Markides 1987:449, jfr 1982:467). Omdömet torde stå sig än idag.

Ett andra generellt konstaterande är att en mycket stor del handlar om sociala problem och hur de ska åtgärdas. Särskilt i USA har mycket kommit att handla om storskaliga mätningar av individers och familjers anpassning, "coping", "successful aging", livstillfredsställelse (jfr Markides 1982:469, Green 1989:377).

Ett tredje konstaterande är att det etniska perspektivet begränsas av de definitioner av etnicitet som forskningen vilar på. I en betydande del av den amerikanska litteraturen översätts i praktiken etnicitet regelmässigt med 'etniska grupper', som sedan får betyda detsamma som 'minoriteter', oftast i betydelsen 'förtryckta minoriteter'. Därför har den mest kommit att handla om åldrandet i olika minoritetsgrupper, först svarta och "hispanics", senare också indianer och asiatiska grupper. Fokus har övervägande riktats mot ekonomiska, sociala och kulturella orättvisor (jfr Barresi 1990).

Ett fjärde konstaterande är att ett mycket stort antal studier har utgått från äldre invandrare, etniska grupper, minoriteter som väl avgränsade naturliga enheter, alla med sin kultur och identitet (jfr Kramer & Barker 1994:403-415, Gelfand & Barresi 1987:9ff, Green 1989:378). Dessa numera vitt spridda och politiskt potenta idéer har utan tvekan blivit ett av kulturvetenskapernas mest betydande dilemman, därför att de får forskarna att förutsätta vad de skulle komma fram till. Ett betydande ansvar för spridandet av sådana föreställningar vilar på etnologer, antropologer och andra kulturforskare. Ett lika betydande ansvar har de för att nu medverka till att de dekonstrueras och demonteras.

I studier av hur den sociala och kulturella mångfalden i ett samhälle organiseras är svårigheten och också utmaningen att finna ett språk som inte i förväg bestämmer vad som kan och inte kan sägas. Den amerikanske etnologen Richard Handler menar att det är av yttersta vikt för kulturforskare att avstå från att använda kollektiva termer och retoriska strategier som underförstår existensen av avgränsade naturliga objekt. Just därför att de vi studerar tenderar att beskriva sig själva i sådana termer, är det vår plikt att motstå dem. Det är en formidabel utmaning, särskilt för kulturforskare som tränats till att ge företräde för "the native points of view", under föreställningen att de kan få tillgång till dem och också korrekt återge dem. Särskilt viktigt är det att stå emot frestelsen att använda människornas egna beskrivningar av sig själva när det gäller kollektiva beteckningar och retoriska former som framställer grupper som enhetliga aktörer. Sådana projektioner måste undersökas och analyseras, inte förutsättas (Kirshenblatt-Gimblett 1992:52f, Handler 1985:171-179)

Etnicitet eller ålder?

En vanlig typ av etnisk forskning utgår från etnicitet som en grundläggande mänsklig egenskap. De som brukar detta synsätt har kommit att kallas "essentialister", i motsättning till "situationister" eller "konstruktivisterna". Essentialisternas på förhand givna utgångspunkt är att varje människa tillhör en etnisk grupp. Att medlemmar i en etnisk grupp uppfattar och betar sig som lika beror helt enkelt på att de är lika. Men samtidigt är beviset på att de är lika just att de uppfattar sig och betar sig som lika. Resultatet blir ett cirkelresonemang som kan sammanfattas i en enkel formel: Jag är svensk (eller turk, grek, finne etc)! Därför gör jag det på svenska! Alltså är jag svensk! (Jfr Corlin 1988.) Effekten av detta sätt att resonera har blivit att etnicitet kommit att överbetonas, på bekostnad av andra aspekter på människans vara, såsom klass, kön, ålder, intressen.

På samma sätt har ett huvudspår i åldersforskning varit att behandla ålder som en naturlig kategori, överordnad etnicitet, kön, klass och intressen. Inte ovanligt har tex varit att se

ålder som en på sikt utjämnande faktor, "the great leveller". Skillnader mellan människor, tex etniska, kan då förutsägas bli mindre viktiga ju äldre man blir (jfr Gelfand & Barresi 1987:10). Det är heller inte ovanligt att ålder tjänat både som beroende och oberoende variabel och alltså samtidigt utgjort det som förklarar och det som ska förklaras.

Orsaken till etnicitetsforskningens och åldersforskningens relativa enögdhet är förstås att man inte samtidigt kan studera alla slags faktorer. Forskare måste välja perspektiv, en punkt att betrakta världen från. Etnicitet är en sådan punkt, ålder en annan. Det är för det mesta svårt, ibland till och med omöjligt att samtidigt hantera flera perspektiv. Man kan ju inte samtidigt se världen från två skilda håll. Men konsekvensen av att välja perspektiv blir obönhörligt att andra väljs bort. De människor som studeras kommer då att reduceras i åtminstone något avseende, de kommer att förminskas och föras samman till enheter som forskaren och inte de själva bestämmer över. I värsta fall kan de komma att helt homogeniseras till stora, enhetliga och mycket abstrakta kategorier, med bara några drag gemensamma, som tex 'arbetarklass', 'färgade', 'invandrare' och 'gamla'.

Detta är till stora delar just vad som ägt rum, såväl med "etniska grupper", "minoriteter", "invandrare", som med "äldre". I sin granskning av antropologisk forskning om gamla i USA från 1982 skriver Carol Holzberg vasst att forskarna förvandlat de gamla från en komplex kategori av åldrade individer till:

more or less unified and socially active age-stratified interest groups such as the American Association of Retired Persons, the national Council of Senior Citizens, and the Grey Panthers. Older persons have become a "minority" subculture" (Holzberg 1982:249f).

Att sammanföra de människor man studera till homogena grupper är ofta nödvändigt, men alltid problematiskt. Särskilt uppenbart är problemet i studier byggda på idén om åldrande som utjämnare av skillnader (jfr Markides 1982:468). Det är dock inte mindre vanligt och heller inte mindre besvärande i studier som behandlar etniska grupper. I en diskussion av problemet utifrån amerikansk horisont skriver antropologerna Josea Kramer & Judith Barker att konsekvenserna av att reducera och förenkla etniska grupper till stora homogena befolkningar, eller till enbart kategorier är:

a) a confusion of ethnic with minority or socio-economic class-status; b) a conflation of the experience of ethnicity with the experience of being an immigrant; c) a disregarding of cohort, historical, and regional differences; d) an overlooking of internal differences or heterogeneity within ethnic groups, especially those due to sex, age, class, history, and locale; and, e) dismissal of the importance of systematic processes of social discrimination as a determinant of social outcomes (Kramer & Barker 1994: 415).

Etnicitet och åldrande är mer än äldre invandrare!

På senare år har det börjat växa fram en mer specialiserad litteratur kring etnicitet och ålder, som prövar sig fram genom att växla perspektiv och betoning, eller genom att föra ihop ålder och etnicitet till en ny begreppslig kategori, med drag från dem båda.

I sin genomgång menar Carol Holzberg att ett av de vanligaste problemen med gerontologisk litteratur om minoriteter i Usa är att etnicitet, eller som det ofta skrivs numer,

"kultur", på ett olyckligt sätt sammanblandas med klass, vilket kan leda till att upphov och effekt får byta plats:

In other words, the situational factors of poverty, such as chronic unemployment, low wages, lack of property, lack of savings, poor housing, overcrowding, feelings of fatalism and helplessness, and a strong present-time orientation, are treated as the defining features of the group's culture when, in fact, these situational factors are largely determined by pressures emanating from the wider society (Holzberg 1982: 250).

Resultatet blir att det framstår som om gruppen lever i kulturell fattigdom ("poverty of culture"), som uppstått ur en fattigdomskultur, ("culture of poverty"), som fortplantas från generation till generation. Annorlunda uttryckt: minoritetsgrupper är fattiga för att det är "deras kultur"!

När ålder och etnicitet hanteras tillsammans kan ett liknande amalgam uppstå. Åldrandets baksidor kan då komma att förklaras med hänvisning till gruppens kultur och de gamlas kultur med hänvisning till deras ålder. Det blir då inte bara svårt, utan kanske också meningslöst att försöka reda ut vad som har med ålder och vad som har med etnicitet att göra. Effekten för de gamla är ju ändå densamma! (Jfr Gelfand & Barresi 1987:14f).

Ett försök att begrepsliggöra ett sådant amalgam är "eth-elders" (Driedger & Chapell 1987). Uppenbarligen är det bildat på Milton Gordons innovation från 1960-talet - "ethclass". Gordon utgick från en iakttagelse som många efter honom också gjort, nämligen att för vissa i det amerikanska samhället kan etnicitet framstå som ett individuellt positivt tillval: Irländare är man på St. Patrick's Day, skandinav på julafton och italienare i pastabutiken. Men, påpekar Gordon, för andra, tex svarta och indianer, är det fråga om absolut tvingande underordning. Studerar man livsvillkoren för dessa de allra lägsta i samhället närmare, kan man i praktiken inte skilja på klass och etnicitet. Det är aspekter på samma sak, nämligen utsugning och förtryck. Denna kompakta underordning bör då inte beskrivas med två olika, utan med ett enda sammansatt begrepp - "ethclass".

Samspelet mellan klass och etnicitet är komplext och svårfångat. Begreppet 'ethelders' är en påminnelse om att förhållandet etnicitet-ålder inte är mindre komplicerat. 'Äldre invandrare' har självklart med dessa faktorer att göra, men lika självklart är att sammankopplingen etnicitet och ålder rör något väsentligen mycket mer än bara 'äldre invandrare'!

Lägger vi så klass och dessutom kön till etnicitet och ålder får vi ett kraftpaket med många och sammansatta strömmar i olika riktningar, som påverkar varandra på en rad olika sätt. Ännu finns alltför få empiriska studier av hur detta intrikata samspel kan gestalta sig i praxis för att det ska vara möjligt att bekräfta eller avvisa någon de teorier och hypoteser som hittills ställts upp.

En stor del av litteraturen om äldre invandrare utgörs av skildringar av enstaka etniska grupper eller beskrivningar av vissa utvecklingsprojekt. Sammanhållna större komparativa undersökningar är ännu sällsynta och empiriska studier kring etnicitet och åldrande mycket få. Ett kulturvetenskapligt pionjärbete är dock Barbara Myerhoffs studie av åldrande judar på ett hem i Kalifornien, "Number our days", från 1980. Bristerna i empirin har dock inte hindrat framväxten av olika teorier om betydelsen av etnicitet för äldre människor. Några betonar etnicitetens positiva och eventuellt ökande roll på äldre dagar. Andra ser

etnicitet som ett hinder, ett stigma, eller som något som minskar i betydelse ju äldre man blir.

Rootsteorier

Ett grundantagande i vad som skulle kunna kallas "roots-teorier" är att etnicitet är en viktig resurs för uppnå en "god ålderdom". Vissa studier pekar på hur etnicitet kan fungera som en länk till ett kulturellt arv som tillhandahåller beprövade och socialt accepterade lösningar på åldersrelaterade problem. Andra pekar på att etnicitet har stor betydelse för vilka roller och umgängesmönster som utvecklas i familjen. Dessa har i sin tur stor betydelse för hur människor gestaltar och upplever sitt åldrande (Gelfand & Barresi 1987:11, Barresi 1990).

Några exempel kan åskådliggöra resonemanget. En studie av äldre amerikanska indianers livsvillkor pekar på den indianska kulturens betydelse för individerna. Framför allt är det stamgemenskapen och den utvidgade familjen som kan ge gamla indianer mening och tillfredsställelse, trots fattigdom och diskriminering (Schweitzer 1979, i Holzberg 1982). En studie av chicanos i östra Los Angeles visar hur det där växt fram en särskild chicano-pensionärskultur. Yngre mexikan-amerikaner har i stor utsträckning tagit över den dominerande kulturens negativa syn på äldre. Gamla chicanos upplever sig därför inte vara lika respekterade och åttlydda som tidigare i livet. De lämnar tidigare mötesplatser och umgängesformer bakom sig och börjar istället organisera egna klubbar, där de kan upprätthålla delar av ett liv de är vana med och där de också kan åsidosätta statusförlusten i samhället utanför. För dessa chicanos är den gemensamma kulturella bakgrunden en resurs, som trots omgivningens allmänt negativa hållning aktiverats i form av stolthet över sin egenart, både som gamla och som chicanos (Cuellar 1978). En studie av äldre korsikaner i Paris visar hur de kunde dra nytta av att delta i korsikaners gemensamma föreningsliv. Genom att vara födda och uppväxta på Korsika, var det dessa gamla som präglade och legitimerade föreningarna som "äkta korsikanska". Detta hade stor betydelse för föreningarna som helhet, eftersom de flesta yngre medlemmar var födda och uppväxta i Frankrike (Cool 1981).

Carol Holzberg menar att övergången från vuxen till gammal kan innehålla "kulturella diskontinuiteter" som påverkar åldrandet negativt. I synnerhet kan starka kulturella värden om självständighet och oberoende göra åldrandet besvärligt, därför att bli gammal för det flesta också innebär att bli mindre självständig och mer beroende. Etnicitet kan då bli en potentiell kompensatorisk resurs, genom att skapa en känsla av exklusivitet och självmedvetenhet, en positiv upplevelse av att man är medlem i en speciell grupp och därför delar något med utvalda andra. Det kan i sin tur göra det lättare för folk att komma över de fysiska och mentala problem som minskad vitalitet för med sig. Att tillhöra en etnisk grupp kan också fungera som en skyddsmur som gör äldres utestängning från övriga samhället mindre kännbar, skriver Holzberg och fortsätter: "The supposition that successful adjustment to old age is based upon a continuity of life patterns is fast emerging as one of the most promising theories in social gerontology (Holzberg 1982:251ff).

Livsloppsteori

Från vårt perspektiv 14 år senare tycks det som om Holzberg fått rätt. Ett teoretiskt perspektiv som av många amerikanska forskare numera anses mycket lovande inom "ethnogerontology", liksom inom gerontologin i allmänhet, tar utgångspunkt i människors livslopp. Tanken är helt enkelt att hög ålder inte kan separeras från andra åldrar. Gamla människors liv, deras fysiska, psykiska, sociala och kulturella resurser kan inte avskiljas från deras tidigare liv och studeras som något separat. Att vara gammal är en oundviklig följd av att ha varit yngre. Därför måste

också svaren på frågor om varför gamla är som de är sökas i deras tidigare liv. Perspektivet kan förklara många av de svårigheter som uppstår i relationerna mellan olika generationer, mellan människor med bakgrund i olika länder, och kanske i synnerhet mellan majoritet och minoriteter.

Livsloppsteorins utgångspunkt är per definition individen. Inga människor, hur lika de än är, lever samma liv. Därför kan heller inte studier av grupper förklara individers liv med någon större precision. Men i praktiken har livsloppsidén ofta översatts till hela kollektiv av människor, tex etniska grupper. Genom en sådan översättning kan livslopp och rootsteori lätt sammanföras till en idé om grupperns positiva åldrande. Ett vanligt antagande i forskningen om och hanterandet av äldre invandrare i Sverige, liksom i många andra länder, är ju numer att lycklig ålderdom uppnås om de gamla ges möjlighet att behålla invanda livsmönster och få kontinuitet i tillvaron genom att fortsätta att "ha sin kultur". För att åstadkomma detta krävs kunskaper om och respekt för de gamlas kulturella särprägel, för deras olika sätt att arrangera livet i dess slutfas.

Men med rootsteoriernas och livsloppsperspektivets genomslag i tänkandet om äldre invandrare har följt ökade problem med homogenisering av de äldre till alltför stora och alltför enhetliga grupper. Även inom en etnisk grupp finns det ju fler än ett sätt att bli gammal på! När socialtjänstarbetare aktivt försöker skaffa sig kunskaper om de olika etniska grupperna i landet, om hur de kan, bör och ska ges omsorg på bästa sätt, finns alltid risken att individerna reduceras till medlemmar av sin grupp, att de görs till mer "etniska" än vad de i själva verket är. Inte sällan understöds denna "etnifiering" av gruppens egna representanter, som ju vanligen tjänar på att framställa medlemmarna som inbördes mer lika än olika, och som mer präglade av hemländernas sociala praktik än av livet i Sverige.

En annan risk är att de invandrades "kulturer" idealiseras, såväl av de sociala myndigheterna som av invandrarernas egna representanter. I synnerhet när det gäller gamla människor finns många, djupt förankrade föreställningar att falla tillbaka på: om hur människor i olika åldrar förr i världen levde närmare varann, i större gemenskap; eller om hur man i andra länder behandlar gamla med större respekt. Som David Gaunt påpekat är en stor del av dessa föreställningar just inget annat än föreställningar, myter med svag eller ingen verklighetsbakgrund (Gaunt 1991).

En tredje risk är att viljan att göra det möjligt för äldre invandrare att fortsätta att "ha sin kultur" leder till att de sociala myndigheterna överlämnar ansvaret för deras välbefinnande till de olika gruppernas officiella representanter. Inte sällan har ledande företrädare och enskilda medlemmar olika uppfattningar om hur livet ska arrangeras för de gamla, vad som i praktiken är "vår kultur". Det som då kan hända är att de officiella representanterna med myndigheternas stöd och goda minne trumfar igenom sina versioner, som de gamla sedan kan få svårt att känna igen sig i.

Utbytesteori

Rootsteorier ser positivt på etnicitet och pekar på hur etniska grupper kan komma att sammanföras till eller själva bilda en slags ghetton, inom vars murar de gamla kan få behövligt skydd, vård och omsorg. Andra teorier ser etnicitet som en potentiellt negativ faktor. I en variant av vad som kommit att benämnas "utbytesteori" hävdas att maktskillnader mellan yngre och äldre åldersgrupper leder till att de äldre hamnar i en ofördelaktig position (Dowd

1975). Det kan då förklara varför hög ålder ofta leder till sänkt social status, särskilt i industrialiserade samhällen som ju ofta starkt betonar ungdomlighet och nyheter.

Genom en kombination av fördomar, diskriminering och förlust av sina maktresurser, kan särskilt äldre invandrare komma att hamna i en ofördelaktig position. Speciellt besvärlig kan deras situation bli om de yngre inom deras egen grupp blivit socialt mobila, lämnat gruppen bakom sig och istället tagit över det dominerande samhällets värden. De kommer då att värdera de äldres resurser lågt, vilket ger de äldre lite att byta med. Den statusförlust som detta ger upphov till, kan i sin tur leda till att de äldre invandrarnas livstillfredsställelse minskar, särskilt om den etniska gruppens relationer brutits upp genom geografisk eller social rörlighet (Barresi 1990).

Utbytesteori utgår från objektiva bedömningar av personers individuella eller kollektiva status. Att avgöra samhällelig status utifrån givna kriterier är enkelt. Svårare är dock att bedöma vad en sådan status betyder i praktiken. Tveklöst får personer som invandrat till Sverige förändrad status i sina familjer och i det omgivande samhället. Många får erfara en förflyttning nedåt i den samhälleliga hierarkin. Men så är inte alltid fallet. Studier av iranska äldre som bosatt sig i och kring servicehuset i Husby visar att i synnerhet gamla kvinnor kunnat få ett förhöjt personligt värde genom att få egen inkomst, egen bostad, nya möjligheter att träffa vänner utanför familjen (Hajighasemi 1994). I Iran skulle det ha varit närmast otänkbart för dem att bo för sig själva, ha egna pengar och socialt umgänge utanför familjen (Gaunt 1995:16).

Moderniseringsteori

De stora omvälvningar som världen genomgått under de senaste seklerna klumpas ofta ihop under beteckningen "modernisering". En av dessa omvälvningar är att stratifieringen mellan och inom världens länder ökat. Vissa delar av världen har berikats på andras bekostnad, och vissa klasser och grupper har berikats på andras bekostnad. En annan konsekvens av den omvälvande moderniseringen är att antalet människor ökat mycket snabbt, vilket fört med sig att befolkningen totalt sett blivit yngre. Men i de rika länderna har befolkningstillväxten numer nästan upphört, samtidigt som livslängden ökat. Dessa globala och mycket betydelsefulla förändringar har naturligtvis också påverkat de gamla. Hur?

I gerontologisk "moderniseringsteori" (Cowgill & Holmes 1972, jfr Gaunt 1991) upprättas först en evolutionistisk hierarki från omoderna jägarsamhällen till postmoderna informationssamhällen. Därefter hävdar man att vartefter som samhällen moderniseras så sjunker också de äldres status. Inte helt ovanligt är att till dessa idéer också kopplas underförstådda värderingar av typen "det var bättre förr", "respektive "det är bättre därborta", dvs att gamla hade det bättre förr och att de har det bättre i andra länder (högre status, större gemenskap, fler funktioner och roller för gamla etc).

Moderniseringsteori har beröringspunkter med utbytesteori, i det att förändringar i gamla människors livsvillkor förklaras med förändringar i deras utbytesrelationer. Teorin har fått vid spridning och också tillämpats på äldre invandrare i Sverige, bland annat i studier av äldre från Mellanöstern av Welat Songur (1992). Den förutsäger bl. a. att gamla människor som levt större delen av sina liv på landet i utvecklingsländer hamnar i en slags "kulturchock" när de flyttar till det postindustriella Sverige. Även om de materiellt och ekonomiskt får det bättre, så är den samlade effekten ändå negativ.

Nyare forskning har visat att även om det går att efter vissa snävt definierade kriterier ordna samhällen från omoderna till postmoderna, så följer de gamlas status inte alls någon rakt fallande linje. Det beror bland annat på att de kriterier som används som tecken på moderniseringsgrad (tex tillgång till läkare, vård, befolkningsförändringar, grad av urbanisering, rörlighet, utbildning) har olika innebörd i olika samhällen och därför påverkar människor olika (jfr Fry 1990:139-40).

Stadieteorier

En typ av studier berör de äldre invandrarnas psykologiska utveckling. Ofta tar de teoretiskt avstamp i Erik H. Eriksons tankar om en kontinuerlig psykologisk utveckling som fortsätter genom bestämda stadier så länge en människa lever. I dessa teorier är äldre människor sysselsatta med att integrera sitt ålderstigna jag med sina hågkomster från barndomen och uppväxten. Därmed kan en människas ursprungskultur, språk och etnicitet förutsägas få förhöjd betydelse i ålderdomen. Vissa personer får svårt att använda språk de lärt under vuxna år. Flyktingar och andra som har avskurits från normala kontakter med sitt hemland, kan få svårt med att psykologiskt bearbeta barndomen och försona sig med sina liv.

Eriksons stadieteori har bland annat använts av Sirkka Lisa Ekman, i en avhandling om äldre dementa finnar. Hennes tes är att deras förvirring till dels har att göra med att de saknar tillgång till en hemtam och självklar språk- och symbolvärld. Undersökningens resultat har legat till grund för det hem för finska dementa som öppnats vid Sabbatsbergs sjukhus 1995.

Stadieteorier har fått stor spridning och är idag närmast folkligt psykologiskt allmängods, i alla fall när det gäller barns utveckling. Det är uppenbart att de har stor förklaringskraft för många människor. Men de är också mycket problematiska, inte minst för den mycket höga generaliseringsgraden, som också gör anspråken på förklaringsvärde orimligt höga. Är alla äldre invandrare verkligen sysselsatta med att föra ihop sina minnen från hemlandet med sina nuvarande erfarenheter? Betyder det att ursprung generellt får större betydelse när man blir äldre. Många skulle nog svara ett spontant ja på dessa frågor, men så enkelt är det inte. En undersökning av Azril Bacal inom programmet "Åldrandets kultur" om latinamerikanska äldre bekräftar inte antagandet om att etnisk identitet får förhöjd betydelse på ålderns höst. Istället menar Bacal att de latinamerikaner han studerat bygger upp en blandad identitet där svenska och latinamerikanska beståndsdelar får olika tyngd beroende på sammanhanget. Som regel överväger det svenska (Bacal 1995). Liknande resultat har också Erik Olsson kommit fram till i sin avhandling om etnisk identitet bland spansktalande i ett servicehus i Rinkeby (Olsson 1996).

Double jeopardy

Vissa teorier gäller minoriteters plats i allmän samhällsutveckling. Tidigt väcktes tanken på att äldre invandrare skulle vara extra diskriminerade. Inte bara var de utsatta för negativ behandling för att de tillhörde en minoritet, utan dessutom för att de var gamla (Bengtson 1979:20). Bakgrunden var enligt Kyriakos Markides att röststarka "advocacy groups" i USA försökte skapa uppmärksamhet kring det faktum att gamla svarta var förfördelade i jämförelse med gamla vita när det gällde inkomst, hälsa, bostäder och välbefinnande (Markides 1987:450). Under beteckningen "double jeopardy", dubbel utsatthet, har denna idé fått stort genomslag i diskussionen om äldre invandrare. Markides menar att den rent av blivit "the key conceptual model" på området minoriteter och åldrande.

En stor mängd studier om dubbel utsatthet har publicerats, men ännu har hypotesen inte fått godtagbart empiriskt stöd (jfr Markides 1987). Orsakerna är många och komplicerade. En av de viktigaste är att den utgår från en iakttagelse om strukturell diskriminering av hela kategorier. Men att äldre och minoriteter diskrimineras generellt betyder inte att alla äldre eller alla minoriteter gör det. Kristina Heikkilä (1994) har prövat hypotesen på finska äldre i Stockholm. Hon finner att man inte enkelt kan svara på om de är dubbelt utsatta. Hypotesen stämmer i vissa avseenden, tex hälsa och ekonomi, men inte i andra, som boende, aktiviteter, föreningsdeltagande och kontakter med vården.

Äldre och invandrare - två sammankopplade kategorier: Vad händer i mötet?
'Äldre' och 'invandrare' kan beskrivas som två skilda tolkningsramar för kategorisering, som konkurrerar med och upphäver varandra, genom att omsluta och underordna varandra (Dumont 1970, Ronström 1995b) Såväl 'äldre' som 'invandrare' är vitt spridda och väl använda begrepp, vilket gör dem också problematiska: ju fler användare och ju fler sammanhang, desto fler betydelser. Därför växlar innebörderna inte bara mellan olika tider och samhällen, vilket är väl känt, utan också mellan olika grupper och klasser, och mellan olika situationer och arenor.

Vad händer då när de båda begreppen 'äldre' och 'invandrare' kombineras? Är det då ålder eller etnicitet som prioriteras, är det "natur" eller kultur? Eller är målgruppen redan på förhand "dubbelkategoriserad"? Vad händer i praktiken när nya etniskt organiserade verksamheter ska inlemmas i en redan existerande svenska äldreomsorg? Vilket spelrum finns det för "äldreinvandrarsvård" inom den etablerade omsorgen i Sverige idag?

Teoretiskt kan man tänka sig flera olika möjligheter. En är att äldre aspekten tar över, medan invandraspekten blir mindre relevant. En annan är omvänt att invandraspekten (eller "det etniska") tar över, medan äldre aspekten blir mindre relevant. En tredje möjlighet är att det bildas en särskild "äldre-invandrare" kategori med drag från båda, som sedan kan underdelas i olika etniska grupper. En fjärde är att de gamla immigranterna inte passar in i någon existerande kategori. De hamnar i ett slags begreppsligt vakuum och blir socialt och kulturellt osynliggjorda.

Så långt vi nu kan se finns det empiriska belägg för alla dessa möjligheter. Som exempel på den första kan vi ta äldre invandras möte med svensk sjukvård och annan social service. I Sverige har det sedan länge rått en självklar praxis att översätta jämlikhet med likhet, vilket ofta får konsekvensen att man bortser från existerande skillnader mellan människor av olika ursprung. Alla gamla uppfattas som kulturellt och socialt lika, med samma behov, oavsett varifrån de kommer. I praktiken kan det innebära att invandrare får sämre förutsättningar att tillgodogöra sig den vård och omsorg som faktiskt erbjuds.

Den andra möjligheten kan exemplifieras med polacker, ungrare och en rad andra invandrargrupper, som inte har någon specifik verksamhet för äldre inom sina egna led. Det etniska och nationella ursprunget ses som överordnat. De gamla som vill umgås i förening med sina landsmän kan göra det utan att avskiljas och särbehandlas för att de är gamla. Exempel på den tredje möjligheten är särskilda etniska pensionärsföreningar, tex finska och estniska, liksom de servicehus, sjukhem och andra institutioner för invandrade åldringar som skapats på olika håll i landet och som nu snabbt ökar i antal.

Exempel på det fjärde möjliga utfallet är svårare att finna, för resultatet är ju just att de blir osynliggjorda. Men det är ett faktum att många äldre invandrare känner sig främmande inför svenska pensionärsföreningar, inte vill ha plats på svenska servicehus eller sjukhem, och heller inte vill ha hemtjänst om det inte är absolut nödvändigt. Samtidigt kan de också av olika skäl välja att stå utanför de sociala nätverk och kontaktytor som tillhandahålls av deras landsmän. Studier av Welat Songur (1992), Kristina Heikkilä (1994) och Fariba Hajighasemi (1994) tyder på att sådana problem förekommer bland kurder, finnar och iranier. För de människor som inte finner den föreställda gemenskapen med landsmän tillräckligt stark blir konsekvenserna ofta förfärande. Ingen behöver dem, ingen frågar efter dem, knappt någon vet att de finns. De lever och dör i ensamhet.

Detta är fyra möjliga utfall av mötet mellan 'äldre' och 'invandrare'. Vilka konkreta gestalter kan då detta möte anta? Frågor vi ställt oss i det SFR stödda forskningsprogrammet "Åldrandets kultur", som sedan 1993 bedrivs i samarbete mellan Institutet för folklivsforskning vid Stockholms Universitet och Forsknings och Utvecklingsbyrån vid Socialtjänsten i Stockholm, är bl.a. om institutioner för äldre invandrare uppstått som svar på speciella behov från invandrarna själva, vilka dessa behov i så fall är, vilka mål för verksamheten det finns och hur det gått i praktiken. En viktig fråga att besvara har också varit vilka roller kommuners och stat spelat i dessa institutioners tillkomst.

2. Äldre invandrare i praktiken

Vad finns idag?

Vilka institutioner och verksamheter för äldre invandrare finns i Stockholm idag? När har de kommit till? En översikt över framväxten ger följande sammanställning av vad vi hittills funnit:

1873	Ålderdomshem för katoliker	Nunnor från Centraleuropa sköter verksamheten, de flesta boende är invandrare
1947	Ålderdomshem för judar	Finansierat med lån från Stockholms kommun.
1959	Servicehus för judar	Delvis finansierad med medel fondmedel från Judiska kommittéen för överlevande från utrotningen i Nazi-Tyskland
1983	Finsk korridor i servicehus i Älvsjö	Fick aldrig den omfattning man planerade för. Under avveckling
1984	Ester i servicehus i	Fyra lägenheter, oftast belagda.
Mitten av 1980-talet.	Spansktalande - sydamerikaner på servicehus i Rinkeby	Spontant uppkommet. Mycket aktivt socialt nätverk Spansktalande vårdpersonal
Sent 1980-tal.	Iranier på servicehus i Husby	Spontant uppkommet. Iransktalande vårdpersonal.
1990	Assyriskt dagcenter	Spontant uppkommet. Personal med AMS-stöd
1993	Grekiskt dagcenter i Rinkeby (KAPI)	Organiserat av svenska myndighetspersoner. Stöd av kommunala och statliga medel

1994	Lunchmöten för äldre engelsktalande i centrala Stockholm	Org av American Womens Ass.
1994	Assyriskt dagcenter	Org av assyriska kyrkan.
1994	"Meals on wheels" - kosher mat till äldre judar	Org av judiska kvinnokommittéen.
1995	Finskt hem för äldre	Ålderdomshem som drivs av Finska Riksförbundet
1995	Dagcenter för dementa ester	I det finska hemmet
1995	Dagcenter för dementa turkar	Under planering
1996	Dagverksamhet för iranier	I servicehus

Av sammanställningen framgår att judar och katoliker sedan länge haft egna ålderdomshem. På senare tid har judiska församlingen börjat erbjuda hemkörning av koshermat till sina medlemmar, s.k. "meals on wheels". Den öppna verksamhet för äldre judar som bedrivits sedan en tid vill man nu utöka med väntjänst och andra aktiviteter.

För andra invandrargrupper uppstod egna vård- och omsorgsformer först från och med mitten av 1980-talet. Då reserverades platser för finnar och ester på var sitt servicehus och strax därefter började latinamerikaner spontant flytta in på ett servicehus i Rinkeby. Idag bor där omkring 20 spansktalande äldre. I slutet av 1980-talet började äldre iranier spontant flytta till servicehuset i Husby. Ungefär samtidigt började assyrier i Hovsjö i Södertälje och i Tensta i Stockholm att bedriva dagverksamhet för sina äldre (Songur 1992).

De senaste åren har flera nya institutioner och verksamheter startats. Det grekiska dagcentret i Rinkeby öppnade hösten 1993. Ett finskt äldrecentrum drivs sedan 1995 vid Sabbatsbergs sjukhus. Dagverksamhet för äldre iranier har startats våren 1996 i Husby. Italienska Riksförbundet har långt framskridna planer att starta ett hem för äldre italienare. Kurdiska föreningen i Spånga bedriver uppsökande verksamhet bland gamla kurder, för att bl.a. erbjuda dem hjälp med myndighetskontakter. I Tensta samlar Spånga syriska förening äldre arabisktalande ett par gånger i veckan för att läsa svenska. Amerikanska kvinnoföreningen har verksamhet för äldre medlemmar på Mariebergsgården. Socialtjänsten har dessutom lämnat ekonomiskt stöd till verksamheter för äldre invandrare till Estniska pensionärsföreningen och Gaston Lobos, en förening för spansktalande i Rinkeby.

De allra flesta verksamheter har kommit till de allra senaste åren och ännu fler är under planering. Det framgår också att flera olika typer av aktörer är inblandade. Några verksamheter tycks ha uppkommit spontant, och först senare stötts av eller inlemmats i den kommunala äldrevården och -omsorgen. Andra har satts igång av invandrarföreningar och sociala myndigheter på olika nivåer, antingen var för sig eller i samarbete.

Strukturella hinder

Varför har då inte alla invandrargrupper i Stockholm skaffat egna hem för äldre? Som flera invandrargrupper idag gärna framställer det är svaret att de länge försökt, men hindrats av

byråkratiska strukturer, av egen svaghet (social, ekonomisk, politisk och kulturell), och av myndigheters negativa syn på särbehandling av etniska grupper. De tydligaste exemplen här är kanske esterna och finnarna, som genom sina organisationer sedan länge drivit på för att skapa språkligt baserade särlösningar för sina äldre medlemmar.

Ett besvärligt strukturellt hinder är utan tvekan den administrativa indelningen i ett stort antal självständiga socialdistrikt. Idén är naturligtvis att decentralisering till små enheter ska bidra till att minska distansen mellan myndigheter och medborgare, göra det lättare för medborgarna att utöva sina demokratiska rättigheter och få del av samhälleligt organiserad service. Problemet är bara att för invandrare som vill upprätthålla en språklig eller kulturell särprägel blir effekten lätt negativ. Socialdistrikten blir helt enkelt för små, invandrarna för utspridda. Inte någonstans i Stockholm finns tillräckligt stora grupper av invandrare för att motivera enskilda socialdistrikt att ta på sig nya kostsamma särlösningar. De olika invandrargrupperna har därför svårt att få lokalt stöd till egna alternativ, utom möjligen i de allra mest invandrantäta distrikten. För många socialdistrikt blir den enda reella möjligheten att tillfredsställa äldre invandrares vård- och omsorgsbehov att ordna individuella lösningar inom de existerande strukturerna.

För många konkreta problem i hanteringen av äldre invandrares vård- och omsorgsbehov kan säkert särlösningar skapas inom de bestående systemen. Men särlösningar kräver särhantering och av våra studier att döma är särhantering ett problem i invanda byråkratiska strukturer. Ett exempel är hur personal på en rad olika socialdistrikt i Stockholm samarbetat för att skapa en "finsk kö" till ett antal platser som reserverats för finsktalande på servicehuset i Älvsjö. När kösystemet lades om för några år sedan "försvann" den finska kön. Plötsligt såg det ut som om det inte längre fanns behov av särskilda platser för finsktalande. För de enskilda socialdistrikten var de äldre finsktalande inget stort problem, de försvann så att säga i den allmänna rulljansen. Att återskapa kön krävde därför stora arbetsinsatser för de ansvariga vid Älvsjöhemmet (Linde 1996)

Strukturella hinder av liknande slag fanns också vid tillkomsten av ett dagcenter för äldre greker i Rinkeby. Ingenstans i Stockholm fanns tillräckligt många äldre greker för att motivera ett enskilt socialdistrikt att själva bekosta en lokal dagversksamhet. Initiativtagarna tänkte sig därför hela nord-västra Storstockholm som upptagningsområde. Men när pengar skulle sökas blev grekernas spridning över flera kommuner och socialdistrikt ett problem. Pengar var man därför tvungna att söka från andra och högre instanser, i det här fallet socialstyrelsen. Den här gången gick det bra, man fick pengar till starten. Men som äldreomsorg numer är en kommunal angelägenhet, är det långt ifrån självklart att andra instanser vill betala för den

För närvarande går trenden mot ökad decentralisering av kommunerna. För grupper som kräver rätt till särbehandling med hänvisning till kulturell och etnisk särprägel, men som bor utspridda över Storstockholm, som de flesta invandrargrupper ju gör, kan därför de byråkratiska och administrativa hindren förväntas bestå och kanske till och med bli större framöver.

Vilka ska ta hand om de gamla?

Hinder av olika slag har alltså stått ivägen för grupper som velat bygga egna hem för "sina" äldre. Men man ska samtidigt komma ihåg att de flesta inte ens försökt. Ett skäl är att det inte alls är självklart vilka man anser bäst lämpade att ta hand om de gamla. Vissa, däribland många judar, iranier och assyrier, menar att de gamla vårdas bäst i familjen. Andra, tex

svenskar, finnar och ester, menar oftare att det är en fråga för samhället. Hur möjliggör man familjevård för vissa och institutionsvård för andra?

Om vård inom den egna familjen nu blir en reell ekonomisk möjlighet, hur är det med familjernas vilja? Intervjuer med invandrade iranier tyder tex på att den norm man haft med sig från Iran, om att gamla ska vårdas av sina barn, nu börjar luckras upp. Detta leder till svåra påfrestningar för såväl gamla som unga, men också till lättnad. Här kan vi återvända till exemplet med de äldre iranier som fått plats på servicehuset i Husby. De är positiva till sina nya liv, därför att de nu fått egen bostad, egna pengar, egna jämnåriga vänner, vilket de inte lika lätt skulle kunnat skaffa sig om de valt att bo kvar hos sina barn.

Precis som svenskar i allmänhet lever inflyttade människor allt längre. Också bland invandrare finns därför numera vad man kommit att kalla en "sandwich-generation". Som pålägget mellan två skivor bröd kan personer i 50-60 årsåldern hamna att kläm mellan kraven att ta hand om sina barnbarn, såsom urgamla seder ju ofta bjuder, och kraven att ta hand om sina åldriga föräldrar, vars behov ofta är större och mer pockande. Som problemet är relativt nytt, finns inga färdiga accepterade lösningar att ta till.

Många faktorer, komplexa mönster

Vilka grupper kan och vill upprätta egna institutioner för sina gamla? En stor mängd variabler är inblandade här. En är antal. Ju fler människor desto större behov, och desto större potentiella resurser. En annan är just tillgången på resurser, från kompetens, specialister av alla slag, till ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital. En tredje är graden av integration och assimilation, som hänger nära samman med vilka resurser i det svenska värdsamhället man kan mobilisera. En fjärde är graden av språklig och kulturell distans. Ju större distans, desto troligare att man kommer att vilja upprätta egna alternativ till de svenska institutionerna. Grad av svenskspråkighet är en faktor som också hör hit. Man kan förmoda att ju sämre kunskaper i svenska, desto större behov att umgås med landsmän. Grupper med liten tillgång svensktalande specialister har i praktiken små förutsättningar att själva kunna skapa egna lösningar i Sverige.

En femte är graden av "institutional completeness" (Breton 1970). Alla invandrargrupper i Sverige strävar ju inte efter att bygga kompletta etniska alternativ. Några tycks verkligen vilja hålla så mycket som möjligt mellan vaggan och graven inom den egna gruppen. Andra utnyttjar självklart värdsamhällets institutioner och har inga ambitioner och också mycket små möjligheter att skapa egna etniska alternativ. En sjätte är vem man anser bäst tar hand om de gamla. Är det familjen? Samhället? En viktig faktor är också hur man uppfattar gamla människor. Är de blott äldre versioner av "vanliga", eller transformeras de av åldern till en speciell kategori som kräver speciell behandling? Ytterligare en väsentlig faktor är hur de som har att ta hand om de gamla ser på vad som utgör en "god ålderdom". Ska man tillåta äldre sjunka in i passivitet, kontemplation, stillasittande? Eller ska man få dem att vara fysiskt och psykiskt aktiva, som om de inte alls var gamla?

Dessa och ännu många fler variabler samspelar till att ge varje invandrargrupp sin egen karakteristiska profil. Frågan är nu om det finns speciella mönster som gäller för fler grupper? Vår hypotes är att det i så fall inte så mycket att göra med att dessa grupper "i själva verket" är lika, utan att de blir lika, genom att i det svenska samhället tryckas ihop i ett litet antal fack, i en redan existerande struktur. De kan i så fall sägas bli till som grupper i mötet med de

strukturella, kulturella och sociala villkoren i Sverige. Den gamla sanningen "Blott Sverige svenska invandrare har!" kan då också skrivas "Blott Sverige svenska äldre invandrare har!"

Vad skapar man?

Som redan anmärkts eftersträvar de flesta invandrargrupper i Sverige inte att skapa egna kompletta minisamhällen. Det vanliga är istället att de strävar efter att skapa egna institutioner på områden som har särskild symbolisk eller expressiv laddning för dem, i synnerhet sådana de inte finner motsvarigheter till i Sverige (jfr Ronström 1990, 1992, Slobin & Ronström 1989). Det tydligaste exemplet är väl kyrkor av olika slag, men lika vanligt är att man skaffar lokaler där man kan träffas för att äta, prata, sjunga, spela och dansa tillsammans, "så som vi gjorde hemma".

Av många skäl hör inte egna institutioner för äldreomsorg till dem som invandrargrupper först skaffar sig. Men de alternativ som nu finns, vad består de av? Vari består det egentligen det judiska på hemmet för judar i Hammarby? Vad är det för finskt med den korridor som reserverats för finnar i servicehuset i Älvsjö?

Av de ännu mycket få empiriska studierna av livet på de servicehus och vårdhem där äldre invandrare bor kan några få preliminära slutsatser dras. I sin studie av finnarna på servicehuset i Älvsjö visar Gisela Linde hur vårdgivarna och de boende under åren tillsammans utformat en konkret praxis, som trots en del barnsjukdomar de idag verkar relativt nöjda med. I början lyftes Älvsjöhemmet fram som ett pionjärprojekt. Tidningar skrev, man mottog studiebesök från olika håll. De finska organisationernas och finska kyrkans engagemang var stort. Tanken var att alla finskspråkiga pensionärer skulle bo samlade på två våningar i samma byggnad: "att man bara skulle öppna dörren och sen hörde man finska." Så blev det inte, de finska pensionärerna spreds över flera våningar. Idag har intresset från yttvärlden svalnat. Från finskheten utanför får man numer få besök. Det som återstår av livet "på finska" är finsk vård- och terapipersonal, egna kaffestunder, besök från Finska församlingen med andakt, sång och kaffe var fjärde vecka och en årlig sommarutflykt med lunch i församlingens regi.

Framförallt är "finskheten" en fråga om språk. Det som erbjuds de boende är finskspråkig personal, finska grannar och själva talar de om att få "använda sitt eget språk, de vill sjunga finska psalmer och äta finsk mat och de syftar gärna till finsk historia och geografi när de talar om sina liv eller bara småpratar" (Linde 1996).

Älvsjöhemmet illustrerar väl ett av de grundläggande problem som alla liknande institutioner har att tampas med: ska man se det som en självständigt fungerande finsk oas i det svenska samhället, eller som en bro mellan det finska och det svenska? Vilken betydelse tilldelas "det finska" av de inblandade parterna?

Det politiska beslutet om en finsk kö vid Älvsjöhemmet innebär att Social-Sverige erbjuder de äldre finländarna en tvåspråkig miljö; en liten finsk nisch med finska grannar och finsk personal mitt i ett i övrigt svenskt servicehus. Längre än till det rent språkliga sträcker sig alltså inte det politiska beslutet om "finskhet" vid Älvsjöhemmet. Till en början var de finska föreningarna mycket aktiva när det gällde att fylla denna ram med kulturellt innehåll. Nu återstår inte stort mer än ett månatligt besök från församlingen. Samtidigt är Finländar-Sveriges representanter lite kritiska till att "finskheten" inte är längre genomförd i Älvsjö, och vill skapa ett eget ålderdomshem som är fullständigt finskt. Social-Sveriges representanter tenderar att utgå från det som finns för handen och

är mer positivt inställda till Älvsjöhemmet som det är. Jag tror att det beror på att deras målsättning är en annan. De olika parterna tycks överlag ha olika syn på sÄrlösningens roll och uppgift i samhället. Social-Sverige har inga visioner om en finsk oas, utan verkar snarare tänka sig att sÄrlösningen i sig ska fungera som en bro mellan det svenska samhället och de finska invandrapensionärerna (Linde 1996).

Problemet är alltså att för "Social-Sverige" är den vård som erbjuds självklart det överordnade. Finskheten är komplementär, en fråga om språk och "kulturella aktiviteter" med finsk anknytning. För "Finländar-Sverige" är finskheten tvärtom det överordnade. Också vården blir då en del av denna finskhet.

Förhållandet mellan det svenska majoritetssamhället och den finska sÄrlösningen kan beskrivas med ett begreppspar hämtat från Louis Dumont: 'omslutande-omsluten' (Dumont 1970, Ronström 1995b). Ur de svenska myndigheternas synvinkel omsluter den svenska majoritetskulturen den finska minoritetskulturen. "Finskt" blir en ren språkfråga som kan lösas med finstalande personal. Målgruppen blir därmed främst de pensionärer som har problem med svenskan. För den omslutna finska minoriteten är språket inte bara en extra beståndsdel i en vanlig vårdssituation, utan den grund på vilken man vill bygga en finsk äldreomsorg. Deras mål är en miljö där det finska omsluter det svenska. Målgruppen blir då också större - alla finska emigranter som vill leva i av finsk kultur.

Ur de svenska myndigheternas perspektiv framstår den vård och omsorg de erbjuder inte självklart som svensk, snarare är den "normal", dvs icke-etnisk. "Det finska" reduceras då lätt till ett särpräglad tillval: finska språket, bastu, sisu, några speciella traditioner och helger. Men för de omslutna finnarna är finskheten förstås inget tillval, utan ett likvärdigt, jämförbart alternativ. Det som en del företrädare för olika etniska organisationer i Sverige ser som aggressiv assimilationspolitik, kan alltså från svenskt håll framstå som något som överhuvudtaget inte har med etnisk särprägel att göra. Mycket av det som framstår som "typiskt svenskt" för invandrare, är ju i svenskars ögon inte mer svenskt än att det är i Sverige det finns.

Poängen är att förhållandet mellan majoritet och minoritet inte bara är ojämlikt i största allmänhet, utan asymmetriskt, och det på flera nivåer. Först genom majoritetens makt att få minoriteter att dansa efter dess pipa. Sedan också genom att en majoritet kan underkänna minoriteternas anspråk på att deras kulturer utgör likvärdiga och därför jämbördiga alternativ. Genom att omsluta dem osynliggör majoriteten alternativen och omvandlar dem till särpräglade "kulturella aktiviteter" som de etniska grupperna uppmuntras att bevara. I en sådan situation står minoriteter som ändå vill ta strid för sin rätt att leva på det sätt de själva finner bäst inför en nästintill övermäktig uppgift. Inte nog med att de är mindre, svagare och har färre och sämre vapen. De kan också underkännas som värdiga motparter och istället som små barn vänligt bli klappade på huvudet.

Det andra grundläggande problem som Älvsjöhemmet illustrerar är att "kultur" för att kunna omsättas i praxis först måste översättas till något betydligt mer handfast. I Sverige sker översättningen framförallt till "språk" (jfr Ehn 1986, Ronström, Runfors & Wahlfors 1994, Stroud & Wingstedt 1993). En sådan översättning gör det relativt enkelt att tillgodose en minoritets krav på att "få ha sin kultur", man ger dem helt enkelt möjlighet att tala sitt språk. För Älvsjöhemmet, det grekiska dagcentret i Rinkeby, det "spanska" servichuet i Rinkeby, är det just språket som stått i centrum och som fått tjäna som symbol för kulturen (Linde 1996,

Lindqvist 1996, Olsson 1995). På det judiska ålderdomshemmet har religionen spelat samma roll (Frankel 1996), och man kan gissa att detsamma gäller det katolska och i viss mån det assyriska dagcenter som assyriska kyrkan driver.

Utöver språk och religion översätts "kultur" regelmässigt till en begränsad uppsättning "traditioner". I en artikel om svenska folktraditioner i USA sammanfattar folkloristen Barbro Klein ett antal förändringstendenser i vad hon kallar "etniska traditionskomplex i USA". En första sådan tendens är "en allmän benägenhet att omvandla festbruk, som i ursprungslandet är förbundna med den agrara-religiösa årscykeln, till etniska, politiska eller nationella manifestationer". En annan är att människor genom firandet av traditioner, tillfälligt kan komma att tillhöra en etnisk grupp som inte är deras. Till exempel under Svensk Hyllnings Fest i Lindsborg, Kansas "blir besökare för en kort tid delaktiga i ett tillfälligt flöde av konkretiserad svenskhet." En tredje tendens är att verbala traditioner faller bort till förmån för andra formspråk. Istället får material "baserat på ljud, syn, lukt eller smak en ny särställning".

Ytterligare en är att traditionsmaterial kan "ometniseras" och "betraktas som den egna etniska gruppens tradition även om förfäderna i den gamla världen aldrig hört talas om dem." Kleins exempel här är den ursprungligen brittiska "May Pole Dance" som togs in i Svensk Hyllnings Fest "därför att man kunde sätta den i samband med det svenska midsommarfirandet". En femte tendens är att det ofta är seder som är prestigefyllda i utvandrarnlandet, som blir viktiga i den nya världen och en sjunde är att man ofta håller sig inom vissa gränser och följer vissa mönster när man "plockar bitar och fragment ur en gång skilda traditionsammanshang och sammansmälter dem till nya konstellationer". I svensk-amerikaners traditioner finns, trots alla förändringarna, en kärna av svenskhet som är igenkännbar också för svenskar i det moderna Sverige. (Klein 1988:62ff)

Samtliga dessa förändringstendenser bland etniska grupper i USA kan man lätt finna också bland etniska grupper i Sverige (Ronström 1992a, Ronström, Runfors & Wahlström 1994). När traditioner firas på servicehus och ålderdomshem är det till största delen festbruk ur hemlandets agrara och religiösa årscykel som återupptas. En stor del av dessa har på vägen från bondesamhälle till dagens samhälle förvandlats till politiska och nationella manifestationer. Många traditioner iscensätts också för att föra människor av skilda ursprung in i ett flöde av konkretiserad etnisk identitet. Traditionsfirandet ingår i en medveten och uttalad strategi för att bygga upp och förstärka en känsla av kollektiv gemenskap. Få av de traditioner man vill iscensätter handlar om att berätta sagor, sägner, legender, talesätt etc. Desto större utrymme får mindre och bundna poetiska former, som sånger och verser av olika slag. Och precis som bland ättlingar till invandrare på så många håll i världen handlar traditionsfirande på hem för äldre mer om sinnligheter med säte i kropp, magen, öga och öra, än om intellekt.

Det är också de prestigefyllda sederna från äldre tid som upprätthålls. Det är inte de fattiga daglönarna, tillfällighetsarbetarna, torparna, backstugusittarna som stått modell för det hemland man åkallar genom traditionsfirandet, utan de välbärgade bönderna. Det är deras matvanor, dräkter, danser, sånger och musik som man vill värna om och visa upp. Till sist är det också tydligt hur man håller sig till vissa bestämda mönster när man lyfter fram gamla traditioner och skapar nya. Dessa mönster är till stor del desamma för alla grupper - "har dom ska väl vi också...!" Resultatet blir att alla invandrare kommer att likna varandra, genom att ta plats på samma scen och uppträda med samma slags former och i samma slags syften,

nämligen att synliggöra sin kulturella identitet och tillkämpa sig socialt och kulturellt utrymme. (Jfr Ronström 1990, 1993)

En generell slutsats av resonemanget, som också har starkt stöd från en lång rad etnografiska studier av immigranternas liv, är att ett avgörande villkor för att minoriteter ska kunna skapa och upprätthålla egna alternativ, tex hem för sina gamla, är att de anpassar sina alternativ till de existerande samhälleliga strukturerna, och det på samma sätt som alla andra. Men därav blir också den oundvikliga följden att alternativen inte längre är lika alternativa!

Närhet eller föreställd gemenskap?

En iakttagelse vi gjort i de studier vi hittills bedrivit är att närhet, upprätthållande av existerande sociala nätverk, i praktiken ofta är viktigare än den föreställda gemenskapen med landsmän. På en enkät är det lätt att kryssa i ja-rutan vid frågan "Vill du bo på servicehus med landsmän?" Men det ska mycket mer till för att själv flytta dit när det blir dags. Närheten till det invanda, det hemtama betyder mer. Här rör det sig om den välkända skillnaden mellan "den talade" och "den levda" verkligheten, mellan vad folk säger att de skulle vilja göra och vad de i själva verket gör. För att kunna ta verkliga beslut krävs alltså reella valmöjligheter. Finns sådana blir besluten ofta annorlunda än om de saknas.

En orsak till skillnaden mellan vad äldre säger att de vill göra och vad de faktiskt gör är de flesta inte känner sig "sjuka nog" för att "tas in på hem". Tex uppger ett stort antal äldre judar till det judiska ålderdomshemets personal att de gärna vill flytta dit, när det är dags. Men samtidigt vill de flesta bo kvar i sina hem så länge de kan. "Folk vill flytta in när de känner för det - om fem eller tio år - och bara ett litet antal genast, vilket ger problem för hemmen att klara beläggningen" (Frankel 1996:xx). För en del invandrare innebär en flytt dessutom att de slutgiltigt måste överge den länge närda drömmen återvändandet, den slutgiltiga resan hem.

Det är värt att hålla i minnet att mycket av det som avhandlas i diskussionerna om etnicitet och "det mångkulturella Sverige" rör generella, abstrakta och ibland helt fiktiva resonemang. Då är det också lätt att vara principiell, ideologisk. Men när det handlar om konkreta beslut, där olika reella valmöjligheter ställs mot varandra, tycks det som om närhet, sociala nätverk, "livet som det alltid har varit" ofta blir viktigast. "Föreställd gemenskap" är alltså en sak i ordens värld, men en annan i levande livet.

Vilka skapar 'äldre invandrare'?

När vi granskat tillkomsten av ett antal institutioner för äldre invandrare har vi funnit att en del tycks ha kommit till spontant, som svar på krafter underifrån inom de egna leden. Andra har kommit till på initiativ av sociala myndigheter, ofta i nära allians med högt uppsatta representanter för olika invandrarorganisationer. Det finns skäl att tro att åtminstone en del av dessa mer svarar mot de svenska myndigheternas villkor och behov, än mot de gamla invandrarnas.

Myndigheternas uppmärksamhet på äldre invandrades speciella situation har ökat betydligt de senaste åren. Socialstyrelsen, socialdepartementet, kulturdepartementet och många kommuner ger numera tydliga budskap att invandrarorganisationer bör ägna mer uppmärksamhet åt "sina" gamla. I Stockholm har socialtjänsten sedan ett antal år satsat särskilt på äldre invandrare.

En närmare granskning av de mest aktiva visar att ett litet antal nyckelpersoner hela tiden återkommer. Det rör sig om personer som är utbildade på universitet och högskola för att leda, styra och hantera andra människor; som arbetat med sociala frågor, socialvård, socialpolitik i många år; som har stort personligt intresse för invandrar och äldre frågor; och som dessutom kan frigöra offentliga medel för ändamålet.

Också vi forskare är med och skapar den verklighet vi studerar. Genom intervjuer, deltagande observation och skrivande medverkar vi till att öka uppmärksamheten på en kategori som de vi undersöker inte alltid själva uppmärksammat - ännu. Ungerska Riksförbundets sekreterare sa i en intervju att han inte kände till någon som helst verksamhet ordnad speciellt för äldre ungrare, än mindre något hem för äldre ungrare. "De deltar ju i alla våra vanliga aktiviteter". Men i slutet av intervjun sa han: "Men du har rätt, vi får väl kanske se till att börja tänka på det här".

Etnifiering av ålderdomen?

Det ser alltså ut som om ålderdomen nu håller på att "etnifieras", eller omvänt att etniciteten får en åldersaspekt den inte tidigare haft. Många etniska grupper är i färd med att "upptäcka" och urskilja "sina" äldre.¹ Svenska sociala myndigheter genomför allt fler speciallösningar för att svara mot äldre invandrades vård- och omsorgsbehov. Ett ökande antal forskare i olika discipliner genomför det ena forskningsprojektet efter det andra.

Samtidigt är det viktigt att uppmärksamma att också svenska pensionärsorganisationer är i färd med att framställa sina medlemmar som "annorlunda", ofta med hjälp av samma slags retoriska och expressiva former som sedan länge använts för samma ändamål av etniska grupper. Därmed blir 'svenska pensionärer' också i ett bestämt hänseende alltmer lika 'invandrare', också de "etnifieras" (Ronström 1994, 1995a).

En viktig fråga är hur denna "etnifiering" av ålderdomen kan förklaras. En rad svar kan tänkas:

- Det är vad alla hela tiden har velat, men först nu har kunnat börja genomföra. En viktig förklaring till att etniska lösningar uppstår just nu är att antalet personer med invandrarbakgrund ökat starkt. Många av dem har nu långt större möjligheter och resurser att genomföra vad deras föräldrageneration kanske ville men inte kunde.
- Det är vad några hela tiden velat, men som de andra först nu börjat ta efter. Det är en förklaring med paralleller på många andra områden. Enklast kan den beskrivas som en dominoeffekt: "har dom ska väl vi också!" (jfr tex Gellner 1987) eller varför inte som en kollektiv variant av vad Johan Asplund kallat social responsivitet (Asplund 1987).
- Först nu har man "upptäckt" de äldre invandrarna som kollektiv, vilket ju är en förutsättning för att kunna börja sätta in relevanta åtgärder.
- Först nu har äldre invandrare konstruerats som social kategori, vilket är en förutsättning för att kunna upptäcka dem och för att därefter sätta in relevanta åtgärder.

Ännu är det för tidigt att avgöra vilken eller vilka förklaringar som är trovärdigast. I våra undersökningar kan man finna visst empiriskt stöd för samtliga. Intressant är också att de

¹ Jag sökte länge företrädare för Italienska Riksförbundet för att intervjua dem om samma sak. Orsaken till att de var så svåra att få tag på visade sig vara att de var fullt upptagna med att skapa ett hem för äldre italienare.

betonas olika av de olika aktörer på området. De första är vanligare bland sociala myndigheter och företrädare för invandrarorganisationer, de senare bland oss forskare.

Slutsats

Föga överraskande kan vi alltså konstatera att det är inte alls givet vad resultatet blir av mötet mellan de två kategorierna 'äldre' och 'invandrare'. I vissa sammanhang betonas invandrardelen av begreppet, i andra äldredelen. Lanseringen av begreppet har gått fort och pågår ännu. Självklart är det ökande antalet gamla människor födda utomlands en viktig faktor, men inte den enda och kanske inte ens den viktigaste. Myndigheter och de invandrades organisationer är medproducenter, medspridare, liksom också vi forskare. Men det ser faktiskt ut som om de äldre invandrade själva har relativt liten del i begreppsproduktion och spridningsförlopp.

Man kunde alltså säga att den pågående etnifieringen av ålderdomen till dels är ett resultat av invandrarnas egna strävanden, men kanske ännu mer av svenska myndigheters. Som forskning kring etniska minoriteter i Sverige och annorstädes har visat kan "det mångkulturella samhället" och "det etniska" till väsentliga delar ses som ett arrangemang av den maktavande majoriteten, som gör det möjligt för dem att upprätthålla sina styrande och ledande funktioner i samhället (jfr Schierup 1991, Ronström 1993b). Det sker bland annat genom en process som fått namnet 'altercasting', som innebär att den mäktigare parten alltid har möjlighet att stöpa de andra i former han själv tillverkat. Med andra ord: den som har den större kypen har också större möjlighet att tvinga de andra att dansa efter hans pipa (Lange & Westin 1981).

Referenser.

- Asplund, Johan 1987; Det sociala livets elementära former. Göteborg: Korpen
- Bacal, Azril 1995: Ethnic Identity Changes Among Elder latinamericans in Sweden. Arbetspapper. FoU byrån, Socialtjänsten, Stockholm.
- Barresi Charles M. 1990: Ethnogerontology: Social Aging in National, Racial and Cultural Groups. I: Kenneth F. Ferraro (ed.) Salient Perspectives in Gerontology. New York: Springer
- Bengtson, V. L. 1979: Ethnicity and Aging: Problems and Issues in Current Social Science Inquiry. I: D.E., Gelfand & A.J., Kutzik (eds.) Ethnicity and Aging. Theory, Research, and Policy. New York:Springer.
- Bergh, Anders 1995: Möte mellan män och kvinnor i äldreomsorgen. Lund: Studentlitteratur.
- Breton, Raymond, 1970: Institutional completeness of ethnic communities and the personal relations of immigrants. I: Hawkins och Lorinskas (eds.): The ethnic factor in American politics. Columbus. Ohio, ss 45-63.
- Cool, L.E. 1981: Ethnic identity: A source of community esteem for the elderly. Anthropological Quarterly no 54:179-189.
- Corlin, Claes 1988: Etnisk grupp, I: Ingvar Svanberg & Harald Runblom (red.) Det mångkulturella Sverige. Stockholm: Gidlunds. ss 74-81
- Cowgill, D.O. & L.D. Holmes (eds.) 1972: Aging and modernization. New York: Appleton-Century Crofts.
- Cuellar, J. : El senior citizens club. The older Mexican-American in the voluntary association. I: Barbara Myerhoff & Andrei Simic (eds.) Life's career-aging: Cultural variations on growing old. Beverly Hills CA: Sage.
- Dowd, J. J. 1975: Aging as exchange: A preface to a theory. Journal of Gerontology, 30:584-594

- Driedger, Leo & Neena Chappell 1987: Aging and ethnicity. Towards an interface. Toronto & Vancouver: Butterworths.
- Dumont, Louis 1970: A Fundamental Problem in the Sociology of Caste. In: Religion, Politics, and history in India. The Hague: Mouton.
- Ehn, Billy 1986: Det otydliga kulturmötet. Om invandrare och svenskar på ett daghem. Lund: Liber.
- Ekman, Sirkka-Lisa 19XX:
- Frankel, Greta 1996: Det judiska hemmet - en boning för själen. FoU-byrån, Socialtjänsten, Stockholm. Under utgivning.
- Fry, Christine L. 1990: Cross-Cultural Comparisons of Aging. I: Kenneth F. Ferraro (ed.) Salient Perspectives in Gerontology. New York: Springer
- Gaunt, David 1991: Det förlorade paradiset eller paradiset förlorare -gamlingarnas status i olika kulturer. Socialmedicinsk tidskrift 68:2-3, ss 78-83
- Gaunt, David 1992: Åldershets och åldersskiktning i det moderna samhället. Framtider 92:1 ss 5-9
- Gaunt, David 1995: Äldre invandrare - hur har de det i Sverige? ÄldreCentrum 3:14-16.
- Gelfand, Donald E. & A. J. Kutzik (eds.) 1979: Ethnicity and Aging. Theory, Research, and Policy. New York: Springer.
- Gelfand, Donald E. & Barresi, Charles, M. 1987: Current perspectives in Ethnicity and Aging. I: Gelfand & Barresi (eds.) Ethnic dimensions of Aging. New York: Springer. pp 5-18.
- Gellner, Ernest 1987: Culture, Identity and Politics. Cambridge. Cambridge University Press.
- Green, James W. 1989: Aging and ethnicity: an emergent issue in social gerontology. Journal of Cross-Cultural Gerontology. Vol 4, no 4, oktober 1989: 377-383.
- Hajighasemi, Fariba 1994: Invandring på gamla da'r - sextio äldre iranier berättar. Socialtjänsten, FoU byrån, rapport 1994:6
- Handler, Richard 1985: On Dialogue and Destructive Analysis: Problems in Narrating Nationalism and Ethnicity. Journal of Anthropological Research 41 (2):171-182
- Holzberg, Carol, S. 1982: Ethnicity and Aging: Anthropological Perspectives on More Than Just the Minority Elderly. The Gerontologist, vol 22 (3): s 251
- Heikkilä, Kristiina 1994: Mer än halva livet - en studie om äldre finländskav invandrare i Stockholm. Socialtjänsten, FoU byrån, rapport 1994:2
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1992: Performing diversity. In: Åke Daun & Billy Ehn & Barbro Klein (eds.) To make the world safe for diversity. Botkyrka: Invandrarminnesarkivet. pp 51-62
- Klein, Barbro 1988: Den gamla hembygden. I: Åke Daun & Billy Ehn (red.) Blandsverige. Stockholm. pp 43-67
- Kramer, Josea B. & Barker Judith C. 1994: Ethnicity in the Elderly. Journal of Cross-Cultural Gerontology, Volume 9, No. 4 October 1994: 403-418.
- Lange, Anders & Westin, Charles, 1981: Etnisk diskriminering och social identitet. Stockholm
- Linde, Gisela 1996: Älvsjöhemmet -en särlösning. FoU-byrån, Socialtjänsten, Stockholm. Under utgivning.
- Lindqvist, Lotte 1996: Vem planerar vad, för vem och varför? Tillkomsten av en dagverksamhet för greker. FoU-byrån, Socialtjänsten, Stockholm. Under utgivning.
- Markides, Kyriakos S. 1982: Ethnicity and Aging: A Comment. The Gerontologist 22 (6): 467-472.
- Markides, Kyriakos S. 1987: Minorities and Aging. I: George L. Maddox (ed.) The encyclopedia of Aging. New York: Springer

- Murguía, E., Schulz, T., Markides, K., & Janson, P. 1984: Ethnicity and aging: A bibliography. San Antonio, Texas: Trinity University Press
- Myerhoff, Barbara 1980: Number Our Days. New York: Simon & Schuster.
- Olsson, Erik 1995: Delad gemenskap. Identitet och institutionellt tänkande i ett multietniskt servicehus. Linköping Studies in Arts and Science 134. Linköpings Universitet
- Ronström, Owe 1990: Displaying diversity on stage. The role of folk music and dance in Blandsverige. I: Ehn et al. The organization of diversity in Sweden. Working papers of the "Blandsverige" project. Stockholm: Swedish immigration Institute and Museum. Invandrarminnesarkivet serie A:2.
- Ronström, Owe 1992: Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaver i Stockholm, Stockholm: Institutet för folklivsforskning.
- Ronström, Owe 1993a: "Det mångkulturella Sverige". Nordnytt vol 52: 33-44
- Ronström, Owe 1993b: Orchestrating and controlling the foreign: The festival of diversity in Stockholm City Hall. Journal of folklore research vol 30, no 1:75-84.
- Ronström, Owe 1994: "I'm old an' I'm proud". Dance, Music and the Formation of Cultural Identity among Pensioners in Sweden. The World of Music, no 3:5-30 International Institute for Traditional Music, Berlin.
- Ronström, Owe 1995a: The past is a foreign country. The symbolic construction of community among pensioners in Sweden. Paper read at the international conference of the International Council for Traditional Music, Canberra, Australien, 4-11/1 1995.
- Ronström, Owe 1995b: Hierarkiska relationer: en fråga om över och under - eller omslutande och omsluten? Manus under arbete.
- Ronström, Owe & Ann Runfors & Karin Wahlström 1994: "Det här är ett svenskt dagis". Kulturmöten i barnomsorgen i norra Botkyrka. Stockholm: Arena
- Schierup, Carl-Ulrik 1991: Ett etniskt Babels torn. Invandrarorganisationerna och den uteblivna dialogen. Sociologisk forskning 3: 3-22
- Slobin, Mark & Owe Ronström 1989: Musik och kulturell mångfald. Invandrare & Minoriteter nr 2:30-33.
- Songur, Welat 1992: Att åldras i främmande land. Socialtjänsten, FoU-rapport nr 1992:15. Stockholm.
- Stroud, Christopher & Maria Wingstedt 1993: Språklig chauvinism? I: Arnstberg, Karl-Olov (red.): Kultur, kultur och kultur. Stockholm: Liber Utbildning.